

ΚΕΝΤΡΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΧΑΛΚΟΥΝ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΙΔΡΥΤΕΣ: Μέλπω και Όκτάβιος ΜΕΡΛΙΕ

ΜΑΤΟΥΛΑ ΚΟΥΡΟΥΠΟΥ - ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ

ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ
ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ
Ι. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ

Πηγές στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και
στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

ΑΘΗΝΑ 2001

Στή μνήμη

*Γεωργίου Μαυροχαλυβίδη
Χρήστου Τουργούτη
Εμμανουήλ Τσαλίκογλου
Γεωργίου Παντελίδη*

συνεργατῶν τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τόποι Ιστορίας	11
Πρόλογος	13
ΠΡΟΚΟΠΙ (ΟΥΡΓΚΙΟΥΠ)	25
Πηγές	27
Βιβλιογραφία	28
Κατάλογος κωδίκων στα Γενικά Αρχεία του Κράτους	31
I. Κώδικες πρώην Ταμείου Ανταλλαξίμων Κοινοτικών και Κοινοφελών Περιουσιών	31
II. Κώδικες Έκτιμητικών Έπιτροπών του Υπουργείου Γεωργίας	46
Καταλογογράφηση πηγών στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών	50
α) Κώδικες	50
β) Χειρόγραφα	50
γ) Λυτά έγγραφα	51
δ) Αρχείο προφορικής παράδοσης	72
Σημειώσεις	73
ΤΖΑΛΕΛΑ (ΕΥΜΟΡΦΟΧΩΡΙ, ΤΖΕΜΛΑ)	81
Πηγές	83
Βιβλιογραφία	83
Κατάλογος κωδίκων στα Γενικά Αρχεία του Κράτους	85
I. Κώδικες πρώην Ταμείου Ανταλλαξίμων Κοινοτικών και Κοινοφελών Περιουσιών	85
II. Κώδικες Έκτιμητικών Έπιτροπών του Υπουργείου Γεωργίας	99
Καταλογογράφηση πηγών στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών	101
α) Χειρόγραφα	101
β) Λυτά έγγραφα	101
γ) Αρχείο προφορικής παράδοσης	102

Σημειώσεις	103
ΠΟΤΑΜΙΑ (ΝΤΕΡΕΚΙΟΪ, ΟΡΤΑΚΙΟΪ)	105
Πηγές	107
Βιβλιογραφία	107
Κατάλογος κωδίκων στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους	109
II. Κώδικες Ἐκτιμητικῶν Ἐπιτροπῶν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας	109
Καταλογογράφηση πηγῶν στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν	111
α) Χειρόγραφα	111
β) Λυτὰ ἔγγραφα	111
γ) Ἀρχεῖο προφορικῆς παράδοσης	111
Σημειώσεις	113
ΣΙΝΑΣΟΣ	115
Πηγές	117
Βιβλιογραφία	118
Κατάλογος κωδίκων στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους	122
I. Κώδικες πρώην Ταμείου Ἀνταλλαξίμων Κοινοτικῶν καὶ Κοινωφελῶν Περιουσιῶν	122
II. Κώδικες Ἐκτιμητικῶν Ἐπιτροπῶν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας	162
Καταλογογράφηση πηγῶν στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν	164
α) Κώδικες	164
β) Χειρόγραφα	164
γ) Λυτὰ ἔγγραφα	170
δ) Ἀρχεῖο προφορικῆς παράδοσης	178
Σημειώσεις	179
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	185
Ἐνα γράμμα τοῦ παπποῦ μου	187
ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	193
SUMMARY	217

ΤΟΠΟΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Οι πηγές που υπάρχουν στην Ελλάδα για τη μελέτη της ιστορίας των ελληνόφωνων και τουρκόφωνων Ρωμιών της Καππαδοκίας είναι συγκεντρωμένες στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Πληθώρα πληροφοριών περιλαμβάνονται και στα Αρχεία της Τουρκίας, στους ιεροδικαστικούς κώδικες των διοικητικών περιφερειών Νίγδης, Ίκονίου, Καισαρείας, όπως και στα φορολογικά κατάστιχα της κεντρικής διοίκησης της αυτοκρατορίας. Η ιστορία των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων θα ολοκληρωθεί, όταν θα υπάρξει πρόσβαση και στις οθωμανικές πηγές, οι οποίες θα δώσουν για αυτές τη μαρτυρία της κυρίαρχης μουσουλμανικής κοινότητας.

Ο τόμος αυτός, ο πρώτος μιάς σειράς που έχει προγραμματιστεί, παρουσιάζει τις πηγές του καζά Ούργκιούπ στα δύο αυτά αρχεία. Στον καζά του Ούργκιούπ, διοικητικά εξαρτώμενο από το βιλαέτι της Νίγδης, υπάγονταν τέσσερις ελληνορθόδοξες κοινότητες: το Προκόπι (Ούργκιούπ), ή Τζαλέλα (Εύμορφοχώρι ή Τζεμίλ), τα Ποτάμια (Ντερέκιοϊ ή Ορτάκιοϊ) και η Σινασός (σήμερα Μουσταφάπασα). Στον τόμο δημοσιεύεται το περιεχόμενο των 70 κωδικών των ΓΑΚ και οι έπιτομές των 511 λυτών έγγραφων όπως και ο κατάλογος των 53 χειρογράφων του ΚΜΣ που άφορούν στις ρωμείκες αυτές κοινότητες. Επιπλέον δημοσιεύεται ο κατάλογος των φακέλων του ΚΜΣ με τις καταγεγραμμένες συνεντεύξεις των προσφύγων που κατάγονται από τα τέσσερα προαναφερόμενα χωριά. Η όλη προσπάθεια προσβλέπει στην καταγραφή των πηγών του μικρασιατικού ελληνισμού, ή οποία από πολλές δεκαετίες πριν ήταν στις προοπτικές των ιδρυτών του ΚΜΣ.

Οι γραπτές μαρτυρίες των Ρωμιών, των ελληνόφωνων της Σινασού και των τουρκόφωνων του Προκοπίου, Τζαλέλας και Ποταμίων του 19ου αιώνα και των πρώτων δεκαετιών του 20ού, πλαισιωμένες με την προφορική και γραπτή κατάθεση των Ανταλλαξίμων προσφύγων μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, άποτελούν το τεκμηριωτικό ύλικό του ιστορικού. Το ύλικό αυτό δέν έξαντλεί την

ἀποδεικτική ἀξία του στὴ συγγραφή τῆς ἱστορίας τῶν συγκεκριμένων κοινοτήτων, ἀλλὰ προσφέρεται καὶ γιὰ τὴν ἀναζήτηση συνολικότερων φαινομένων τῆς ἱστορίας τοῦ “καππαδοκικοῦ ἑλληνισμοῦ”. Γιὰ παράδειγμα, ἡ μετανάστευση στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ μορφές καὶ οἱ μηχανισμοὶ τῆς ἀλληλεγγυότητας τῆς κοινότητας στὴ γενέτειρα καὶ στὴν πρωτεύουσα, ποὺ συνίσταται στὴ δανειοδότηση, φιλανθρωπία, διαχείριση περιουσιῶν, ὅπως καὶ ὅλες οἱ πρακτικὲς ποὺ διακινῶν συμβιωτικὲς ἰσορροπίες μποροῦν νὰ μελετηθοῦν μὲ βᾶση αὐτὴν τὴν τεκμηρίωση. Οἱ πηγές ποὺ παρουσιάζονται στὸν κατάλογο προσφέρονται γιὰ τὴ μελέτη τῶν φορέων ἐξουσίας καὶ τῶν κοινωνικῶν ρόλων ποὺ δημιουργοῦν, κατασκευάζοντας ἰδεολογίες καὶ πλάθοντας συνειδήσεις, ὄχι ἀναγκαστικὰ ὅμως ταυτόσημες ἢ τῆς ἰδίας κατηγορίας καὶ ποιότητας στὸν ἴδιο χρόνο. Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε ἓνα παράδειγμα: οἱ κοινωνικοὶ στόχοι τῆς παιδείας εἶναι λογικὸ νὰ διαφέρουν στὴν ἑλληνοφώνη Σινασὸ καὶ στὸ τουρκόφωνο Προκόπι. Καὶ στὶς δυὸ ὅμως κοινότητες ἢ εἰσαγωγή τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στὰ σχολεῖα τους στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα ἀποσκοπεῖ, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, στὴν ἔνταξη τῶν ἑλληνορθόδοξων αὐτῶν κοινοτήτων στὴν εὐρύτερη ἑλληνικὴ κοινότητα.

Ἡ συνολικὴ θεώρηση τῶν πηγῶν ποὺ ἐναπόκεινται στὴν Ἑλλάδα, τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς προσφυγικῆς μαρτυρίας, ὅσο λείπει ἢ μαρτυρία τῆς ὀθωμανικῆς πηγῆς, ὀλοκληρώνει στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ τὴν εἰκόνα τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων. Στὸ προφορικὸ ὕλικό διαφαίνονται οἱ ἀντιπαλότητες καὶ οἱ ἐντάσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κοινοτήτων σὲ ἀτομικὸ καὶ συλλογικὸ ἐπίπεδο, κάτι ποὺ σπάνια ἢ δύσκολα ἀνιχνεύεται στὸν κώδικα καὶ τὸ ἔγγραφο. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ μελετηθεῖ γιατί στὸ ἀρχεῖο τῆς προφορικῆς παράδοσης ὁ Βασίλης Ἰσακίδης —παντοπῶλης καὶ σαράφης στὸ Προκόπι καὶ στὰ γύρω ἑλληνορθόδοξα καὶ μουσουλμανικὰ χωριά, ἐνοικιαστής τῆς δεκάτης τοῦ καζᾶ Προκοπίου, μὲ συναλλαγές στὴν Πόλη, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἔγγραφα τοῦ ΚΜΣ—, χαρακτηρίζεται “Σεῖτὰν Βασίλ”. Ἡ ἰδανικὴ εἰκόνα ποὺ δημιουργεῖται γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς Ἐξόδου τῶν κατοίκων τῆς Σινασοῦ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ὕλικό, ἀνατρέπεται ἀπὸ τὴ προσφυγικὴ μαρτυρία ποὺ κατέγραψε τὸ ΚΜΣ. Ἡ συνολικὴ θεώρηση τῶν πηγῶν δημιουργεῖ λοιπὸν νέα πεδία ἔρευνας, ἀλλὰ ἀναγκαστικὰ καὶ νέους τρόπους ὄχι μόνο ἐθνικοκεντρικῆς ἱστορικῆς προσέγγισης καὶ ἐρμηνείας τῶν τεκμηρίων. Καὶ ἀναμφίβολα διευρύνεται τὸ ἀναλυτικὸ πεδίο γιὰ τὴ μελέτη αὐτῶν τῶν τόπων τῶν χωρὶς “ἱστορία”, αὐτῶν ποὺ μετὰ τίς προσπάθειες τῶν Καππαδοκῶν Π. Καρολίδη καὶ Α. Λεβίδη εὐτύχησαν νὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τίς ἱστοριογραφικὲς κατασκευές.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

I

Ἦδη ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ ᾽60 τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (ΚΜΣ) σχεδίαζε νὰ παρουσιάσει σὲ μιὰ ἔκδοση τὸ περιεχόμενο τῶν ἐκκλησιαστικῶν, σχολικῶν καὶ κοινοτικῶν κωδίκων ποὺ οἱ πρόσφυγες ἔφεραν ἀπὸ τὶς πατρίδες τους καὶ τοὺς κατέθεσαν, στὸ μεγαλύτερό τους μέρος, στὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων Κοινοτικῶν καὶ Κοινωφελῶν Περιουσιῶν. Σήμερα οἱ κώδικες αὐτοὶ φυλάσσονται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (ΓΑΚ). Ἡ καταγραφή καὶ περιγραφή τῶν περιεχομένων τῶν ἑλληνόγλωσσων κωδίκων εἶχε γίνει ἀπὸ τὴν Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, συνεργάτιδα τότε τοῦ ΚΜΣ. Οἱ τουρκομαθεῖς συνεργάτες τοῦ Κέντρου, Γεώργιος Μαυροχαλυβίδης, Χρῆστος Τουργούτης, Ἐμμανουὴλ Τσαλίκογλου καὶ Γεώργιος Παντελίδης ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν καταλογογράφηση τῶν τουρκόφωνων κωδίκων, τῶν γραμμένων μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτήρες (καραμανλίδικα) καὶ ἀραβικοὺς (ὀσμανλίδικα). Τὰ σημειώματά τους παραμένουν στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου. Στὴν ἔκθεση ποὺ δημοσίευσε τὸ ΚΜΣ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του δραστηριότητα κατὰ τὰ ἔτη 1930-1973 ἀναφέρεται ὅτι οἱ συνεργάτες του συνέταξαν σημειώματα γιὰ 284 κώδικες (250 τῶν ΓΑΚ καὶ 34 τοῦ Ἀρχείου του)¹. Ἡ πρώτη πάντως λεπτομερὴς καταγραφή τῶν περιεχομένων τοῦ συνόλου τῶν μικρασιατικῶν κωδίκων –ἀνέκδοτη πάντα– ἔγινε τὸ 1939 ἀπὸ τὸν Μυρτίλο Ἀποστολίδη. Τὸ ΚΜΣ διαθέτει ἕνα δακτυλόγραφο ἀντίτυπο τοῦ καταλόγου του. Μετὰ τὴν κατάργηση τοῦ Ταμείου Ἀνταλλαξίμων ὡς ὑπηρεσίας, οἱ μικρασιατικοὶ κώδικες ἐντάχθηκαν στὰ ΓΑΚ (1943), τὰ χειρόγραφα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου Μπενάκη καὶ οἱ εἰκόνες καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κειμήλια παραδόθηκαν στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο. Τὸ 1972 ὁ τότε διευθυντὴς τῶν ΓΑΚ, Κωνσταντῖνος Α. Διαμάντης, δημοσίευσε τὸν κατάλογο τῶν μικρασιατικῶν κωδίκων, ποὺ εἶχαν κατατεθεῖ στὴν ὑπηρεσία του, κατὰ κοινότητες, παρουσιάζοντας ἐπιγραμματικὰ τὸ περιεχόμενό τους².

Πιστεύοντας ότι η αναλυτική περιγραφή αυτών των κωδίκων θα αποτελέσει το απαραίτητο υλικό για την έρευνα της ιστορίας των ρωμείων κοινοτήτων της Μικράς Ασίας, η οποία έκκρεμει, αποφασίσαμε από κοινού, το 1989, τόσο οι συνεργάτες του ΚΜΣ, όσο και οι συνεργάτες των ΓΑΚ, να προχωρήσουμε στην έκδοση καταλόγων που θα περιέγραφαν αναλυτικά, στο μέτρο του δυνατού, το περιεχόμενο των κωδίκων. Η Αικατερίνη Μπεκιάρογλου-Εξαδακτύλου (ΓΑΚ) ανέλαβε την καταλογογράφηση των κωδίκων της ανατολικής Θράκης και της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας και ήδη έχουν εκδοθεί τρεις τόμοι³. Το ΚΜΣ, του οποίου το ενδιαφέρον από την εποχή της ίδρυσής του είχε επικεντρωθεί κύρια στην Καππαδοκία, ανέλαβε την καταλογογράφηση των κωδίκων αυτής της περιοχής⁴.

Οι καππαδοκικοί κώδικες του πρώην Ταμείου Ανταλλαξίμων που φυλάσσονται σήμερα στα ΓΑΚ, σύμφωνα με τον κατάλογο του Κ. Α. Διαμάντη, φτάνουν τους 268 στο σύνολο των 510 μικρασιατικών. Αναλυτικά πρόκειται για τους εξής:

<u>Κοινότητα</u>	<u>Κώδικες</u>	<u>Κοινότητα</u>	<u>Κώδικες</u>
Άξος	5	Μαλακοπή	6
Άνακού	2	Μουταλάσκη	3
Άνδρονίκι	1	Νέβσεχιρ	30
Άραβισός	2	Νίγδη	16
Άραβανι	9	Πόρος	7
Γούρδανος	6	Προκόπι	21
Ένεχιλ	1	Σαρμουσακλι	3
Ζιντζίντερε	1	Συνασός	26
Ίκόνιο	4	Σκοπή	1
Ίντζέσου	8	Ταβλοσούν	6
Καγιά Μπασί	15	Τζαλέλα	8
Καισάρεια	40	Τσοκούρ	1
Κέρικμε	2	Τύανα	16
Κερμίρα	9	Φερτέκι	19

Στο μεγαλύτερο ποσοστό οι παραπάνω κώδικες είναι τουρκόφωνοι ή δίγλωσσοι, ελληνόφωνοι και τουρκόφωνοι. Ο Ν. Ι. Πανταζόπουλος⁵ αναφερόμενος στο αρχαιακό αυτό υλικό σημειώνει ότι η γλώσσα του αποτελεί άνασχετικό στοιχείο για τη μελέτη και εκμετάλλευσή του:

‘Από τους πεντακόσιους περίπου κώδικες που έχουν διασωθεί από τη Μικρασιατική

Καταστροφή τὸ μεγαλύτερο μέρος προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀπ' αὐτοὺς σημαντικὸς ἀριθμὸς εἶναι διατυπωμένοι στὰ καραμανλίδικα, δηλαδή στὴν τουρκικὴ γλώσσα μὲ ἑλληνικὸς χαρακτῆρες, ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι δίγλωσσοι. Ἔτσι ἐνῶ γιὰ ὀρισμένες περιοχὲς δὲν ἔχουμε πληροφορίες, γιὰ ἄλλες δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ τίς χρησιμοποιήσουμε... Εἴμαστε λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ ἀντλοῦμε τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν γνώσεών μας ἀπὸ τοὺς ἑλληνόφωνους κώδικες καὶ ἄλλες φιλολογικὲς καὶ λαογραφικὲς πηγές, ὅπως εἶναι διάφορες μονογραφίες τοπικοῦ κυρίως ἐνδιαφέροντος, ποὺ καλύπτουν ἐθνολογικά, πληθυσμιακά, γλωσσικά καὶ ἄλλα πολιτιστικὰ θέματα. Διαπιστώνουμε λοιπὸν ὅτι ἐνῶ ἡ ἔρευνα ἔχει ἐκταθεῖ ἱκανοποιητικὰ σὲ πλάτος, ὑστερεῖ αἰσθητὰ σὲ βάθος. Γι' αὐτὴν τὴν σὲ βάθος ἔρευνα εἶναι ἀπαραίτητες οἱ πρωτογενεῖς διαγνωστικὲς πηγές, ὅπως εἶναι κυρίως μητροπολιτικοὶ ἢ κοινοτικοὶ ἢ συντεχνιακοὶ κώδικες, ποὺ ἀποθησαυρίζουν καὶ διασώζουν τίς ἐκδηλώσεις-πράξεις τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, οἱ ὁποῖοι εἶναι στὸ σύνολό τους ἀνεκμετάλλευτοι.

Ἔνας ἐπιπλέον λόγος ποὺ παραθέσαμε τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶναι γιατί θεωροῦμε ὅτι ἡ διατύπωση τοῦ Πανταζόπουλου περιγράφει μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τὸν σκοπὸ τοῦ ἐγχειρήματός μας, νὰ ἀναλάβουμε τὴν ἐκπόνηση ἀναλυτικοῦ καταλόγου τῶν περιεχομένων τῶν καππαδοκικῶν κωδίκων. Ἡ τυπολογία καὶ ἡ θεματικὴ τους δὲν διαφέρει ἀπὸ αὐτὴν τῶν ἀντίστοιχων ἑλλαδικῶν⁶. Οἱ κοινοτικοὶ κώδικες, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν καὶ τὴν πλειοψηφία τοῦ ἀρχαϊκοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ, καταγράφουν τίς δοσοληψίες τῆς ρωμέικης κοινότητος μὲ τὴν κεντρικὴ ὀθωμανικὴ ἐξουσία (καταβολὲς φόρου, ἀπογραφὲς πληθυσμοῦ), ἀλλὰ καὶ τίς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς κοινότητος (διαθήκες, πωλητήρια, δανεισμοί), τὴ διαχείριση τῶν περιουσιακῶν της στοιχείων καὶ τὴ διοίκησή της (ἐκλογὲς δημογεροντίας, κανονισμοὶ ποὺ ρυθμίζουν θέματα γάμου, κληρονομιῶν, τελετουργικὰ ἑορτῶν κ.ἄ.). Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κώδικες στοὺς ὁποίους καταχωρίζονται οἱ γεννήσεις, βαπτίσεις καὶ οἱ θάνατοι τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, σχετίζονται μὲ τὴ γνωστὴ ἐγκύκλιο τοῦ μητροπολίτη Καισαρείας Παΐσιου πρὸς τὸ ποιμνιὸ του, τὸ 1839, ποὺ ἀπηχεῖ τὴ βούληση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης⁷. Σ' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους κώδικες ποὺ ἀποτελοῦν ληξιαρχικὰ βιβλία σημειώνεται παράλληλα καὶ ἡ διαχείριση τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστικῆς περιουσίας, ἡ συντήρηση τῶν ναῶν, τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο κ.λπ. Στους σχολικοὺς κώδικες, τὴ μικρότερη ἀριθμητικὰ κατηγορία σὲ σχέση μὲ τίς ἄλλες ποὺ ἀναφέρθηκαν, συγκεντρώνονται πληροφορίες γιὰ τὰ κτίρια, τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς μαθητές, τὰ μαθήματα, τὰ βιβλία κ.λπ. Σ' αὐτὸ τὸ πλούσιο ὑλικὸ τὸ ἱκανὸ νὰ συνθέσει τὴν ἱστορία τῶν ρωμέϊκων κοινοτήτων τῆς περιοχῆς ὡς τὴν Ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, καὶ νὰ ἀναδείξει τίς ἰδιατερότητές τους, βασίστηκε τὸ βιβλίον τοῦ Χρήστου Χατζημιωσήφ γιὰ τὴ Σινασό, τὸ ὁποῖο πρόκειται

σύνομα να κυκλοφορήσει με τίτλο «Συνασός, Ιστορία ενός τόπου χωρίς “ιστορία”»⁸. Η Ειρήνη Ρενιέρη με στοιχεία από τους κώδικες του Άνδρονικίου και του Τσοκούρ, χωριών στην περιφέρεια της Καισάρειας, μελέτησε τους μηχανισμούς συγκρότησης του νοικοκυριού στην Καππαδοκία.⁹

II

Κώδικες τῶν ΓΑΚ

Ἡ ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν καππαδοκικῶν κωδίκων τῶν ΓΑΚ (πρώην Ταμείου Ἀνταλλαξίμων Κοινοτικῶν καὶ Κοινωφελῶν Περιουσιῶν) ἐπὶ μιᾷ πενταετία δημιούργησε ἕναν τεράστιο σὲ ὄγκο κατάλογο, πὺ ἐπέβαλε ἀναγκαστικὰ τὴν τμηματικὴ δημοσίευσή του. Στὸ μεταξύ εἶχαν προκύψει νέα εὐρήματα· ἕνα ἄγνωστο ἀρχεῖο προστέθηκε στὰ ΓΑΚ, οἱ κώδικες τῶν Ἐκτιμητικῶν Ἐπιτροπῶν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, πὺ συντάχθηκαν μὲ τὴν ἔλευση τῶν προσφύγων στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀρχεῖακὴ αὐτὴ ἐνότητα περιελάμβανε τὶς αἰτήσεις τους μὲ τὴν ἀπογραφὴ τῶν ἐγκαταλελειμμένων περιουσιακῶν τους στοιχείων στὴ μικρασιατικὴ γῆ καὶ τὴν ἐκτίμησή αὐτῶν τῶν τελευταίων ἀπὸ ἐπιτροπὲς πὺ συστάθηκαν ad hoc σὲ Ἀθήνα, Πειραιᾶ καὶ Θεσσαλονίκη.¹⁰ Τὸ πολύτιμο αὐτὸ corpus πὺ ἐπιτρέπει νὰ διερευνηθεῖ τὸ περιεχόμενο τῆς προσφυγικῆς ρήσης “ἐμεῖς στὴν πατρίδα εἴχαμε...”, ἔπρεπε νὰ περιληφθεῖ στὸν κατάλογο πὺ ἐτοιμάζαμε, καθὼς ἀποτελοῦσε τὴ συνέχεια τῶν κωδίκων πὺ ἔφεραν οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὶς πατρίδες τους. Πρυτάνευσε λοιπὸν ἡ γνώμη ἢ παρουσίαση τῶν καππαδοκικῶν κωδίκων τῶν ΓΑΚ νὰ γίνεῖ κατὰ περιφέρειες, ὅπως τὶς ὄρισε τὸ ΚΜΣ,¹¹ καὶ νὰ συμπεριληφθεῖ στὸν κατάλογο καὶ τὸ ἀντίστοιχο ἀρχεῖακὸ ὑλικὸ τοῦ Κέντρου, τόσο τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ χειρόγραφα πὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ δωρεές, ὅσο καὶ τὸ ἀρχεῖο τῶν καταγεγραμμένων συνεντεύξεων τῶν Καππαδοκῶν προσφύγων. Κατάλογος τῶν λιγοστῶν καππαδοκικῶν κωδίκων τοῦ Κέντρου εἶχε δημοσιευθεῖ παλαιότερα.¹²

Στὴν παρουσίαση τοῦ καταλόγου ἀκολουθήσαμε τὴν ἐξῆς πρακτικὴ: πρὶν τὴν περιγραφή τῶν πηγῶν τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας προτάσσεται ὁ κατάλογός τους καὶ ἡ βιβλιογραφία ἢ σχετικὴ μὲ τὴν περίοδο πὺ καλύπτει τὸ παρουσιαζόμενο τεκμηριωτικὸ ὑλικό. Στὴ συνέχεια δημοσιεύονται τὰ περιεχόμενα τῶν κωδίκων τῶν ΓΑΚ, πρῶτα τοῦ πρώην Ταμείου Ἀνταλλαξίμων καὶ ἀκολουθοῦν τὰ

περιεχόμενα τῶν κωδίκων τῶν Ἐκτιμητικῶν Ἐπιτροπῶν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας. Στὴν καταλογογράφηση τῆς πρώτης ομάδας κωδίκων ἀκολουθοῦμε τὴ σειρά τοῦ καταλόγου τοῦ Κ. Α. Διαμάντη, ἐφόσον ἡ ἀναζήτησή τους στὰ ΓΑΚ γίνεται μὲ βάση τοὺς τρεῖς ἀριθμοὺς τοῦ πρώτου αὐτοῦ δημοσιευμένου καταλόγου· ὁ πρῶτος ἀποτελεῖ τὸν αὐξοῦντα ἀριθμὸ τῆς καταλογογράφησης τοῦ Κ. Α. Διαμάντη, ποὺ δὲν ἔλαβε ὑπόψη τὴ χρονολογικὴ σειρά τῶν κωδίκων, ὁ δεύτερος, ὁ λατινικός, ἀντιστοιχεῖ στὸν ἀριθμὸ κατὰ τάξης τοῦ Μ. Ἀποστολίδη, ἐνῶ ὁ τρίτος στὸν ἀριθμὸ κατὰ τάξης τῶν Γ. Μαυροχαλυβίδη καὶ Χρ. Τουργούτη, συνεργατῶν τοῦ ΚΜΣ, ποὺ συμμετεῖχαν στὴν καταλογογράφηση. Ἐνας τέταρτος ἀριθμὸς ποὺ θὰ κατέτασσε ἀπόλυτα χρονολογικὰ τοὺς κώδικες δὲν θὰ εἶχε καμιά πρακτικὴ χρησιμότητα, ἀντίθετα θὰ περιέπλεκε τὰ πράγματα.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν καππαδοκικῶν κωδίκων πρέπει νὰ θεωρηθεῖ προσωρινός· ἀσφαλῶς ἡ αὐτοψία καὶ ἡ ἀναλυτικὴ περιγραφή τοῦ περιεχομένου ὅλων τῶν κωδίκων ποὺ φυλάσσονται στὰ ΓΑΚ θὰ ἀνατρέψει τοὺς ἀριθμοὺς τῆς πρώτης κατὰ τάξης τοῦ Κ. Α. Διαμάντη, ὅπου ἀρκετοὶ κώδικες ἔχουν καταλογογραφεῖ ὡς ἀγνώστου προελεύσεως ἢ φαίνονται νὰ λείπουν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν κρίναμε σκόπιμο νὰ συμπεριλάβουμε στὸ τέλος τῆς περιγραφῆς τῶν κωδίκων τῶν κοινοτήτων τὶς περιγραφὰς ὅσων φέρονται ὡς χαμένοι στὸν κατάλογο τοῦ Κ. Α. Διαμάντη, ἐνῶ εἶχαν καταλογογραφηθεῖ στὶς δεκαετίες 40 καὶ 60 ἀπὸ τὸν Μ. Ἀποστολίδη καὶ τοὺς συνεργάτες τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Παραθέτουμε λοιπὸν τὸ κείμενο τῆς περιγραφῆς τους, ὅπως συντάχθηκε τότε, ἀπὸ τὰ ἀρχειοθετημένα ἀντίγραφα ποὺ φυλάσσονται στὸ ΚΜΣ, εὐελπιστώντας ὅτι αὐτὸ θὰ βοηθήσει τὴν εὕρεσή τους ἀπὸ μιὰ ἐνδεχόμενη παρατοποθέτηση¹³.

Ἀρχειακὲς πηγὲς στὸ ΚΜΣ

Ἀκολουθεῖ ἡ καταλογογράφηση τῶν ἀρχειακῶν τεκμηρίων τῆς ἐλληγορθόδοξης κοινότητος ποὺ ἐναπόκεινται στὸ ΚΜΣ. Παρουσιάζονται μὲ τὴ σειρά οἱ κώδικες, τὰ χειρόγραφα καὶ οἱ ἐπιτομὲς τῶν λυτῶν ἐγγράφων κατὰ χρονολογικὴ σειρά. Στὸν κατάλογο τῶν λυτῶν ἐγγράφων συμπεριλάβουμε καὶ ὀρισμένα φερμάνια ποὺ τὰ πρωτότυπά τους ἔχουν χαθεῖ ἀπὸ τὸ Ἄρχειο τοῦ Κέντρου, —στὶς περισσότερες περιπτώσεις ζητήθηκαν καὶ ἐπεστράφησαν στοὺς κατόχους τους—, ἰδιῶτες καὶ συλλόγους, ἢ ὑπάρχουν μόνο φωτογραφίες καὶ χειρόγραφα ἀντίγραφα

τους, αλλά πού ωστόσο και στις δύο περιπτώσεις ή μετάφρασή τους βρίσκεται αρχειοθετημένη στο φάκελο τῶν λυτῶν ἐγγράφων πού ἀφορᾶ στήν ἔλληνορθόδοξη κοινότητα. Παρακάμπτοντας λοιπὸν κανόνες τῆς ἀρχειακῆς ἐπιστήμης τὰ ἐντάξαμε στὸν κατάλογό μας, διότι πρόκειται γιὰ πολύτιμα καὶ σπάνια τεκμήρια, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ φερμάνι τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β' πού ἐπιτρέπει τὴν ἐπισκευὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βασιλείου στὸ Προκόπι. Μέλημά μας ἦταν νὰ δημοσιοποιηθεῖ ἢ κατὰ τὸ δυνατόν μεγαλύτερη τεκμηρίωση τῆς ἱστορίας τῶν ἔλληνορθόδοξων κοινοτήτων.

Ἄρχειο “προφορικῆς ἱστορίας” στὸ ΚΜΣ

Τελευταῖο στὸν κατάλογο τῶν πηγῶν τοῦ ΚΜΣ συμπεριλάβαμε τὸ Ἄρχειο τῆς “προφορικῆς ἱστορίας”. Οὐσιαστικὰ τὸ Ἄρχειο αὐτὸ περιέχει σὲ χειρόγραφη μορφή τὶς συνεντεύξεις τῶν προσφύγων πού κατέγραψαν οἱ συνεργάτες τοῦ Κέντρου καὶ ταξινομήσαν γεωγραφικά. Μὲ ἀφορμὴ τὴν δημοσίευση τῶν τίτλων τῶν φακέλων τῆς συλλογῆς αὐτῆς, παραθέτουμε κάποια γενικὰ σχόλια γιὰ τὸ λεγόμενο “ὕλικὸ τῆς προφορικῆς παράδοσης”¹⁴. Τὸ Κέντρο ἀπὸ τὸ 1949 ἕως καὶ τὴ δεκαετία τοῦ 1970 ὑπῆρξε ὁ μοναδικὸς φορέας μιᾶς συλλεκτικῆς καὶ ἀπογραφικῆς ἔρευνας στήν Ἑλλάδα πού ἀποτόλμησε καὶ πραγματοποιοῖησε τὸ ἐγχεῖρημα τῆς προφορικῆς ἱστορίας καταγράφοντας τὴν ἱστορία τῶν ἔλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, μέσα ἀπὸ τὴν μνήμη τῶν προσφύγων πού ἔφτασαν στήν Ἑλλάδα¹⁵. Στὴν ἀρχὴ δὲν ὑπῆρχαν ἡχητικὰ μηχανήματα ἀλλά, κι ὅταν ἀργότερα ἐμφανίστηκαν, δὲν χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ Κέντρο, πού ἐπέλεξε νὰ συνεχίσει τὴν καταγραφή τοῦ λόγου χειρόγραφα (συνολικὰ 15.000 σελίδες). Γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ αὐτὸ τὸ ἀρχειο ἐλήφθησαν συνεντεύξεις ἀπὸ 5.000 πρόσφυγες, συντάχθηκαν τὰ βιογραφικά τους σημειώματα καὶ καταγράφησαν τὰ χρονικά τῶν μεταβάσεων τῶν συνεργατῶν τοῦ Κέντρου στοὺς τόπους συνάντησης μὲ τοὺς πρόσφυγες-πληροφορητές.

Οἱ ἀριθμοὶ πού παρατέθησαν ὑποδεικνύουν ἐν μέρει τὸ ἔργο τῆς ἀπογραφῆς πού ἐπιχειρήθηκε, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται λαμβάνοντας ὑπόψη καὶ τὶς συνθῆκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες πραγματοποιήθηκε. Ὡς σήμερα τὸ ἀρχειο “προφορικῆς ἱστορίας” τοῦ ΚΜΣ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ μεγαλύτερο στήν Ἑλλάδα. Ἀσφαλῶς

δέν είναι ο τόπος για να συζητηθεί στον πρόλογο αυτό το ουσιαστικό εκτόπισμά του. Είναι όμως χρήσιμο να διατυπωθούν κάποιες παρατηρήσεις. Και καταρχήν πρέπει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι ο κύκλος των ανθρώπων που ίδρυσαν το ΚΜΣ ξεκίνησαν, ορθώτατα, το έγχείρημα της προφορικής ιστορίας από τη συλλογή και καταγραφή των μικρασιατικών και θρακικών τραγουδιών. Είχαν δηλαδή άφετηρία το άνωμένο συλλογικό προϊόν της προφορικής λαϊκής δημιουργίας, όπου συμπυκνώνεται το άπαν μιας κοινωνικής ζωής. Από τα τραγούδια γίνεται η μετάβαση στην έθνογραφία, όταν αναγνωρίζεται ή ανάγκη να πλαισιωθούν με το απαραίτητο πραγματολογικό υλικό, και ή οποία εδράζεται στην αρχή: για να μελετηθεί σωστά το μέρος, πρέπει να συσχετίζεται με το όλον. Το ΚΜΣ χειραγωγείται από τη λαογραφία και τον ιδεολογικό της όριζοντα, ο οποίος καθορίζεται από την τεκμηρίωση της ιστορικής συνέχειας και της έθνικης ταυτότητας. Το υλικό της προφορικής ιστορίας που συγκεντρώθηκε στο Κέντρο αποτελεί στην ουσία χειραγωγούμενες απαντήσεις στις τυποποιημένες και σ' αυτές αποκλειστικά και μόνο τις έρωτήσεις, που έθεταν οι συνεργάτες του.

Οι μέθοδοι συλλογής του υλικού είναι φανερό ότι υπαγορεύτηκαν από τη μεθοδολογία της λαογραφίας και τα ιδεολογικά της στερεότυπα. Πρώτον χρησιμοποιήθηκε το ίδιο έρωτηματολόγιο για όλες τις περιοχές, Παράλια, Καππαδοκία, Πόντο, περιοχές τόσο διαφορετικές στην ιστορική τους πορεία και την πολιτισμική τους παράδοση. Η χρησιμοποίηση του ίδιου έρωτηματολογίου για όλους τους μικρασιάτες πρόσφυγες καταρχήν ισοπεδώνει τις πολιτισμικές τους ιδιαιτερότητες και δίνει λαβές για διάφορες έρμηνείες. Δεύτερον, ή συλλογή του υλικού προφορικής ιστορίας που αύστηρά περιορίζεται στις νόρμες ενός αύστηρου έρωτηματολογίου ουσιαστικά χειραγωγεί τους πρόσφυγες-πληροφορητές στην έκμαιευση της προελλαδικής τους έγκατάστασης, πλην βεβαίως κάποιων έξαιρέσεων που είναι πολύ διακριτές στο σύνολο του υλικού.

Οι δύο παραπάνω διαπιστώσεις σχετικά με τον τρόπο συλλογής του υλικού του ΚΜΣ μάς όδηγούν στο συμπέρασμα ότι τελικά λίγο ένδιέφερε ή αποτύπωση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας του μικρασιατικού οικισμού μέσα από τον προσωπικό λόγο των ανθρώπων που βίωσαν εκεί. Πιο πολύ δείχνει να το ένδιαφέρει ή αποτύπωση του μικρασιατικού τόπου και τοπίου, έξ ου και δίνεται τεράστια μέριμνα στη μικροτοπογραφία των οικισμών, τόσο που και ή ίδια ή Μερλιέ θεωρεί άπολύτως λογικό ότι κάποιος θα αναρωτηθούν αν αυτό είναι λαογραφία¹⁶. Παρατηρώντας το έρωτηματολόγιο και μέσω αυτού τη διαχείριση και διαπραγ-

μάτευση θεμάτων λαϊκού πολιτισμού, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι προεΐχε ή έγνοια για την εύρεση και ανάδειξη τών κοινών στοιχείων με τον έλλαδικό έλληνισμό, απαραίτητων στην ένσωμάτωση του προσφυγικού ελληνισμού στον ιδεολογικό χώρο του έλλαδικού τόπου. Αυτή ήταν έξάλλου και ή περιρρέουσα ατμόσφαιρα τής εποχής και τò ζητούμενο, και από αυτήν την άποψη ιδωμένο τò ύλικò του ΚΜΣ αποτελεί πεδίο έρευνας για να μελετηθεί ή μυθοπλασία στους διάφορους χρόνους της, ή χρήση συμβόλων και ιδεολογημάτων, αφού ως γνωστόν οί κοινωνίες για να έπιβιώσουν από τις τραυματικές τους έμπειρίες καταφεύγουν στους μύθους. Είναι γνωστόν ότι ή ανθρώπινη μνήμη δέν καταγράφει μηχανικά και άποθηκεύει τò παρελθόν, αλλά τò αναπλάθει κάτω από την έπηρεία του παρόντος. Οί προφορικές μαρτυρίες εκφράζουν μιá συνείδηση τής ιστορίας που έπηρεάζεται άμεσα από τή σύγχρονη κυρίαρχη ιδεολογία και αντίληψη τής ιστορίας¹⁷.

Τò ύλικò τής προφορικής ιστορίας στα χρόνια που μεσολάβησαν έμεινε άνεργό, με την έννοια ότι δέν αποτέλεσε άντικείμενο μελέτης τών έρευνητών του, αν έξαιρέσει κανείς τις δύο εκδόσεις που περιλαμβάνουν αυτούσιες διηγήσεις προσφύγων τών παραλίων και τής Καππαδοκίας για τήν φυγή τους από τήν Μικρά Άσία και τήν έγκατάστασή τους στην Έλλάδα¹⁸. Η κύρια χρήση του ύλικου τής προφορικής ιστορίας ως πρωτογενούς πηγής έγινε κυρίως από πρόσφυγες λογίους και μή, τής δεύτερης και τής τρίτης γενιάς, οί όποιοι τò χρησιμοποίησαν και τò χρησιμοποιούν για να γράψουν τήν ιστορία τής πατρογονικής τους καταγωγής, ή από έρευνητές που μελετούν συγκεκριμένες πρακτικές τής καθημερινής ζωής. Και έδω άνοίγει ένα άλλο πεδίο συζήτησης για τή χρήση του ύλικου προφορικής ιστορίας ως ιστορικής πηγής. Η μη χρησιμοποίηση του ύλικου του ΚΜΣ δέν όφείλεται μόνο στο γεγονός ότι ήταν διαφορετικά τὰ έπιστημονικά δεδομένα και τὰ ιστοριογραφικά αίτούμενα τών χρόνων κατά τους όποιους συνελέγη τò ύλικό, αλλά και στη φύση τής πηγής, ή όποία έξαρχής ύπονομεύεται στις φιλύποπτες συνειδήσεις τών ιστορικών από τò γεγονός τής άπουσίας «έπισήμου γραπτού» τεκμηρίου. Σ' αυτά θα προσθέταμε και έναν άλλο λόγο που κατά τήν άποψή μας είναι και ό κυρίαρχος, πρòς τò παρόν τουλάχιστον, όπως θέλουμε να πιστεύουμε. Τή μη έξοικείωσή μας ακόμη «ήμωñ» τών ιστορικών με μεθόδους και έρμηνευτικά εργαλεία τής προφορικής ιστορίας. Η καταγραμμένη προφορική ιστορία μπορεί να γίνει άφενός πεδίο έρευνας για να μελετηθεί ή μυθοπλασία, ή χρήση συμβόλων και ιδεολογημάτων, ή μεταβολή τής μνήμης κάτω από τήν πίεση τραυμα-

τικῶν ἐμπειριῶν, καὶ ἀφετέρου νὰ ἀποτελέσει τὸ ἐργαλεῖο γιὰ νὰ κατανοηθοῦν οἱ λόγοι ποὺ ἐπέβαλαν τὴν υἰοθέτηση ἢ τὴν ἀπόρριψη αὐτῶν τῶν στερεοτύπων καὶ τῶν σχηματοποιήσεων καὶ ὄχι τὴν κριτικὴ τους ἀντιμετώπιση.

Ἡ καταλογογράφηση τῶν πηγῶν συνοδεύεται ἀπὸ σημειώσεις ποὺ παραπέμπουν σὲ βιβλιογραφία καὶ σὲ ἄλλες ἀρχειακὲς πηγές. Τέλος τὸ ἀναλυτικὸ εὑρετήριο ποὺ συνοδεύει τὸν κατάλογο ὀργανώνει θεματικὰ τὶς πληροφορίες. Τὸ βιβλίο συνοδεύεται ἀπὸ Παράρτημα μὲ φωτογραφίες ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν κοινοτήτων πρὶν τὴν “Ἐξοδο” καὶ τὴν ἐγκατάσταση τῶν κατοίκων τους στὴν Ἑλλάδα, καὶ μὲ ὅσες τράβηξαν πρόσφυγες στὴ δεκαετία τοῦ 1950, ὅταν ἐπισκέφθηκαν τὴν “πάτρια γῆ”.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὁ τελευταῖος Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ἔργο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν 1930-1973, ἐπιμ. Octave Merlier, Ἀθήνα [1973], σ. 166.

2. Κ. Α. Διαμάντης, *Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, ἀρ. 11 Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τ. Α', Μέρος Πρῶτον: Κατάλογοι καὶ εὑρετήρια τῶν συλλογῶν. Μέρος Δεύτερον: Τὰ ἱστορικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 εἰς περιλήψεις καὶ περικοπὰς, Κατάλογος Δεύτερος, Ἀθήνα 1972, σ. 407-474.

3. Αἰκατερίνη Μπεκιαρόγλου-Ἐξαδακτύλου, *Κώδικες μητροπόλεως Ἀδριανούπολης (1889-1911). Περιγραφή καὶ ἀναλυτικὰ περιεχόμενα τῶν κωδίκων*, (ΓΑΚ, Κ 213), ἀρ. 21 Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, Ἀθήνα 1991. (Περιγράφει τρεῖς κώδικες ποὺ δὲν περιλαμβάνονται στὸν κατάλογο τοῦ Κ. Α. Διαμάντη καὶ βρέθηκαν κατὰ τὴ γενικὴ ἀπογραφή τοῦ ὑλικοῦ τῶν ΓΑΚ τὸ 1990.) Τῆς ἰδίας, *Κώδικες βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1816-1924) Πόντου, Βιθυνίας, Αἰολίδας, Ἰωνίας, Καρίας* (ΓΑΚ, Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων. Περιγραφή καὶ ἀναλυτικὰ περιεχόμενα τῶν κωδίκων, τόμος Α', Ἀθήνα 1995 καὶ τόμος Β', Ἀθήνα 1996.

4. Οἱ προδιαγραφές τοῦ ἔργου τῆς καταλογογράφησης τῶν καππαδοικῶν κωδίκων ἀνακοινώθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὸ *Ενημερωτικὸ Δελτίο τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν* 8 (Μάρτιος 1993), σ. 8-9.

5. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Οἱ κοινοτικὲς ρίζες τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ», *Ἐπιστημονικὸ Διήμερο Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τοῦ καθηγητῆ Μιχαὴλ Ἀναστασιάδη* (Ἀθήνα, 9-10 Νοεμβρίου 1984), Ἀθήνα 1986, σ. 68 καὶ 102.

6. Σχετικὰ μὲ τὴν πληροφοριοδοτικὴ ικανότητα τῶν μικρασιατικῶν κωδίκων, βλ. Ματούλα-Κουρουπού - Εὐαγγελία Μπαλατᾶ, «Πηγές γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Ἀνταλλαξίμων τῆς Καππαδοκίας.

‘Η ανάγκη συνολικής θεώρησης», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), σ. 21-24.

7. Για την ἐγκύκλιο αὐτὴν βλ. Φ. Δ. Ἀποστολόπουλος, «Τρία ἔγγραφα τοῦ κώδικα τοῦ Ταβλουσὸν τῆς Καππαδοκίας: Ἐνα αὐτοκρατορικὸ βεράτι καὶ δύο ἐπιστολὲς τοῦ Παΐσιου, μητροπολίτου Καισαρείας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 1 (1977), σ. 217-239. Γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς λόγους ποὺ ἐπέβαλαν τὴν τήρηση κωδίκων ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς καὶ κοινοτικὲς ἀρχές, βλ. Ματούλα Κουρουπού, «Ἐλληνόφωνοι κώδικες τοῦ κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 2 (1980), σ. 221-222.

8. Βλ. ἐπίσης Ch. Hadziiosif, «Les dimensions culturelles des pratiques successorales des Grecs orthodoxes de Cappadoce à l'époque ottomane», στὸν τόμο Bouchard G., Goy J., Head-König A.L. (ἐπιμ.), *Problèmes de la transmission des exploitations agricoles (XVIIIe-XXe siècles)*, [MEFRIM 110] 1998, σ. 193-199.

9. Εἰρήνη Ρενιέρη, «Ἄνδρονίκιο. Ἐνα καππαδοκικὸ χωριὸ κατὰ τὸν 19ο αἰώνα», *Μνήμων* 15 (1993), σ. 9-67· τῆς ἰδίας, «Μηχανισμοὶ συγκρότησης τοῦ νοικοκυριοῦ. Καππαδοκία 19ος αἰώνας: ἡ περίπτωση μιᾶς τουρκορθόδοξης κοινότητας», *Τὰ Ἱστορικά*, τεῦχ. 30 (Ἰούνιος 1999), σ. 17-46.

10. Στὸς κώδικες τῶν Ἐκτιμητικῶν Ἐπιτροπῶν κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας ποὺ ἔκανε τὴ δήλωση τῶν περιουσιακῶν του στοιχείων ἀκολουθοῦσε ἡ ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τους ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ποσὸ ποὺ ἐπιδικαζόταν, πάντοτε μικρότερο αὐτοῦ ποὺ αἰτοῦνταν ὁ πρόσφυγας. Ἡ καταλογογράφηση τῆς πολυτιμῆς αὐτῆς ἀρχειακῆς πηγῆς διήρκησε ἕνα περὶπου χρόνον καὶ ἕνας πρῶτος γενικὸς κατάλογος παρουσιάστηκε στὴν ἐπετειανὴ ἡμερίδα γιὰ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή ποὺ διοργάνωσε τὸ ΚΜΣ τὸ 1992. Βλ. Ματούλα Κουρουπού - Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, «Πηγές γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Ἀνταλλαξίμων», ὅ.π., σ. 24, 27-28.

11. Ὁ τελευταῖος Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅ.π., σ. 160-163.

12. Βλ. Ματούλα Κουρουπού, «Ἐλληνόφωνοι κώδικες», ὅ.π., σ. 221-241 καὶ Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, «Καραμανλίδικοι κώδικες τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 7 (1988-89), σ. 201-246.

13. Βλ. παρακάτω τὴν περιγραφή δύο κωδίκων τοῦ Προκοπίου, οἱ ὁποῖοι στὸν κατάλογο τοῦ Κ. Α. Διαμάντη φέρονται ὡς λανθάνοντες.

14. Γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ ὕλικου αὐτοῦ, βλ. Ὁ τελευταῖος Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅ.π., καὶ G. Yiannakopoulos, «The Reconstruction of a Destroyed Picture: The Oral History Archive of the Center for Asia Minor Studies», *Mediterranean Historical Review*, τ. 8 τεῦχ. 2 (Δεκ. 1993), σ. 201-217.

15. Ἰωάννα Πετροπούλου, «Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», *Τὰ Ἱστορικά*, τεῦχ. 23 (Δεκ. 1995), σ. 461-465.

16. Melpo Merlier, *Τὸ Ἀρχεῖο τῆς Μικρασιατικῆς Λαογραφίας. Πῶς ἰδρύθηκε, Πῶς ἐργάστηκε*, Ἀθήνα 1948, σ. 20.

17. Βλ. Ματούλα Κουρουπού - Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, «Πηγές γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Ἀνταλλαξίμων», ὅ.π., σ. 24 κ.ἐ. καὶ Evangelia Balta - Akis Papataxiarchis, «Dealing with

Cultural Difference: "Asia Minor Refugee" and "Muslim Minority" Folklore Studies in Greece», ανακοίνωση στο International Turkish Folklore Congress, Μερσίνα 18-22 Ιουνίου (υπό έκδοση).

18. Φ. Δ. Αποστολόπουλος (έπιμ.), Η Έξοδος, τ. Α', Μαρτυρίες από τις επαρχίες τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρασίας, πρόλογος Γ. Τενεκίδης, Ἀθήνα 1980 καὶ Γ. Μουρέλος (έπιμ.), Η Έξοδος, τ. Β', Μαρτυρίες από τις επαρχίες τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Μικρασίας, πρόλογος Π. Μ. Κιτρομηλίδης, Ἀθήνα 1982.

Συγχωροχάρτι για τους ἀεὶς τῆς χώρας Σινασοῦ τῆς ἐπαρχίας Καισαρείας»